

УДК 332.135(477)

СТРУКТУРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Сторонянська І.З.
Возняк Г.В.

Сучасний розвиток регіонів України характеризується поступовим відновленням докризових тенденцій економічного зростання, однак основні проблеми регіонального розвитку, такі як надмірна диспропорційність, перерозподіл ресурсів та капіталу на користь одних і тих самих регіонів, дезінтеграція економічного простору зберігаються і потребують термінового вирішення. Кризовий період довів неспроможність традиційної державної регіональної політики «вирівнювання» та актуалізує питання щодо пошуку новітніх інструментів державного регулювання регіонального розвитку та зменшення регіональних соціально-економічних диспропорцій.

Ключові слова: диференціація, економічний розвиток, управління регіональним розвитком, структурна диференціація, регіон.

ВСТУП

Світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. продемонструвала структурну відсталість

української економіки, її неготовність до різких коливань попиту; загострила перед регіонами низку важливих завдань в тому числі щодо необхідності внесення коректив у процес стратегічного планування регіональним розвитком.

Негативні наслідки кризи Україна відчула через надмірне скорочення зовнішнього попиту, особливо це стосується промислового комплексу, де глибина падіння обсягу промислового виробництва сягнула

Сторонянська Ірина Зеновіївна, д.е.н., с.н.с., завідувач відділу Інституту регіональних досліджень НАН України, e-mail: istoron@i.ua

Возняк Галина Василівна, к.е.н., старший науковий співробітник Інституту регіональних досліджень НАН України, e-mail: gvoznjak@gmail.com

21,9%, а збитки підприємств перевищили прибутки на 31,6 млрд. грн. [1]

Як свідчать статистичні дані, починаючи з 2010 р. в економіці держави намітились певні позитивні зрушення, які все ще мають нестійкий характер. На сьогоднішній день існує розуміння того, що забезпечити довгострокове економічне зростання можливо завдяки поетапному впровадженню системи організаційно-економічних заходів щодо підвищення та ефективного використання потенціалу промисловості України, що має стати одним із важливих напрямів забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках. Зазначене доводить, що головною метою регіональної економічної політики у сучасних умовах має стати забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів. Досягнення цього можливе шляхом впровадження конкурентних ринкових механізмів господарювання, мобілізації та оптимального використання ресурсів розвитку, пошуку нових стимулів та мультиплікаторів економічного зростання й усунення критичної нерівномірності в показниках розвитку регіонів.

Особливості взаємовпливу міжрегіональної диференціації та тенденцій економічного розвитку регіонів досліджені в працях Р.Барро, Б.Лавровського, І.Лопез-Базо, О.Лугового, Д.Лук'яненка, Б.Моргоєва, А.Ревенка, А.Родрігес-Посе, Х.Сала-і-Мартіна, Д.Скуллі, Б.Фінглетона, В.Чужикова, Ф.Шлітте. Механізми регулювання міжрегіональних диспропорцій у внутрішньодержавному просторі та загальні засади державної регіональної політики в Україні представлені у роботах С.Бойка, З.Варналія, О.Гранберга, В.Геєця, Б.Данилишина, М.Долішнього, С.Дорогунцова, В.Кравціва, С.Пирожкова, С.Романюка, В.Селівьорстова, Д.Стеченка, М.Чумаченка. Поряд з цим, посткризовий період

Метою статті є аналіз та оцінка чинників структурної диференціації регіонів України, а також визначення основних завдань державної регіональної політики України щодо її подолання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження функціонування регіональних економічних систем в Україні яскраво засвідчило наявність деструктивних тенденцій у господарських комплексах регіонів, вичерпання потенціалу екстенсивного розвитку, поширення утриманських настроїв на фоні неефективності державних механізмів подолання відсталості територій.

Яскравим виявом диспропорційності територіального розвитку України є суттєві відмінності у показниках ВРП та ВІП на одну особу. Так, якщо у 2006 році співвідношення між максимальним (Донецька область) і мінімальним значенням (Чернівецька область) ВРП на одну особу (не рахуючи м. Київ і м. Севастополь) складало 2,78 рази, то вже у 2009 році це співвідношення склало 2,46 рази. У 2006 році ВРП на одну особу лише у 5 регіонах (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька,

Київська та Полтавська області) перевищував середній показник по країні, проте вже у 2009 році до лідерів за цим показником додалися Одеська та Харківська області. До категорії депресивних регіонів за критерієм середнього обсягу ВРП на одну особу в 2009 році слід віднести: Чернівецьку, Тернопільську, Закарпатську області.

За відношенням до середнього по Україні значення ВРП на одну особу можна виділити 4 групи регіонів, які мають рівні інтервали відхилення від середнього значення:

- група лідерів (відношення ВРП регіону у розрахунку на одну особу до середнього значення ВРП в Україні складає 125% і більше),
- група регіонів із вищим за середньоукраїнське значення ВРП (101–125%),
- група регіонів із нижчим за середньоукраїнське значення ВРП (76–100%),
- відсталі регіони (менше 75%).

До групи лідерів (понад 125% від середнього в Україні) за результатами 2008 року увійшли: м. Київ – 318% та Донецька область – 135,5%. При чому у 2000 році таких областей було п'ять.

Групу регіонів із значенням показника вищим за середнє (101–125%) склали наступні області: Дніпропетровська – 118,4%, Запорізька – 111,3%, Полтавська – 121,5%. Усі ці області впродовж досліджуваного періоду традиційно зберігають за собою значення ВРП на одну особу вище за середнє в Україні.

Група ж регіонів із нижчим за середнє значенням показника ВРП на одну особу (76–100%) охоплювала п'ять регіонів України: Київську – 91,5%, Луганську – 82,1%, Миколаївську – 88,3%, Одеську – 96,6% і Харківську – 98,8% області, а також м. Севастополь – 80,4%.

Найчисленнішою є група відсталих (менше 75%) областей, яка охоплює 16 адміністративних утворень: АР Крим – 68,1%, Волинська – 65,6%, Вінницька – 64,6%, Житомирська – 60,5%, Закарпатська – 58,3%, Івано-Франківська – 72%, Кіровоградська – 70,4%, Львівська – 74,2%, Рівненська – 66,2%, Сумська – 68,9%, Тернопільська – 48,3%, Херсонська – 62,6%, Хмельницька – 66,7%, Черкаська – 62,5%, Чернівецька – 49,3%, Чернігівська – 71% області.

Отже, економічній динаміці України 1996–2009 рр. притаманний обернений зв'язок між рівнем зростання ВВП та кількістю регіонів, які мають вище за середнє в Україні значення об'єму ВДВ в розрахунку на одну особу (рис. 1).

Порівняння динаміки обсягів реалізованої промислової продукції на одну особу для регіонів-лідерів (рис. 2) за період з 2006 р по 2010 р. дає підстави стверджувати про зростання внеску промислових регіонів в економічний розвиток країни, хоча якщо порівнювати цей показник у 2009 р з 2008 роком, то він зменшився (під впливом кризових явищ) на 19,5%.

При цьому, якщо у 2008 р. ці регіони за обсягом реалізації промислової продукції на одну особу перевищували загальноукраїнське значення у 1,99 рази, то у 2009 р. – вже у 1,85 разу (значення цього показника в середньому по Україні склало 16,8 тис. грн. у 2008 р. і 14,4 тис. грн. у 2009 р.).

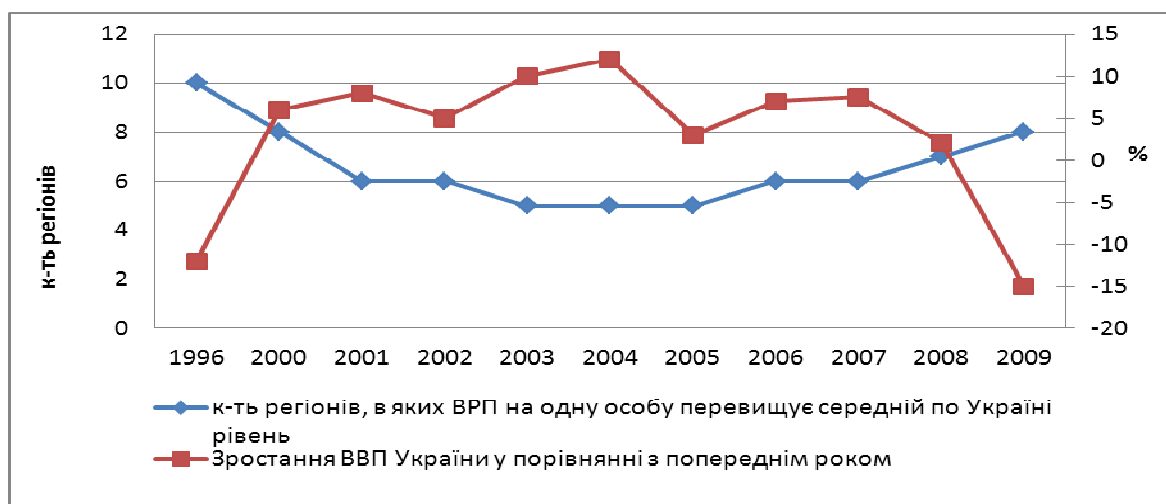

Рис. 1 Зв'язок річних темпів зростання ВВП України та кількості регіонів з обсягом ВДВ на одну особу, який перевищує середнє в Україні значення*

*Джерело: складено за даними Державного комітету статистики України

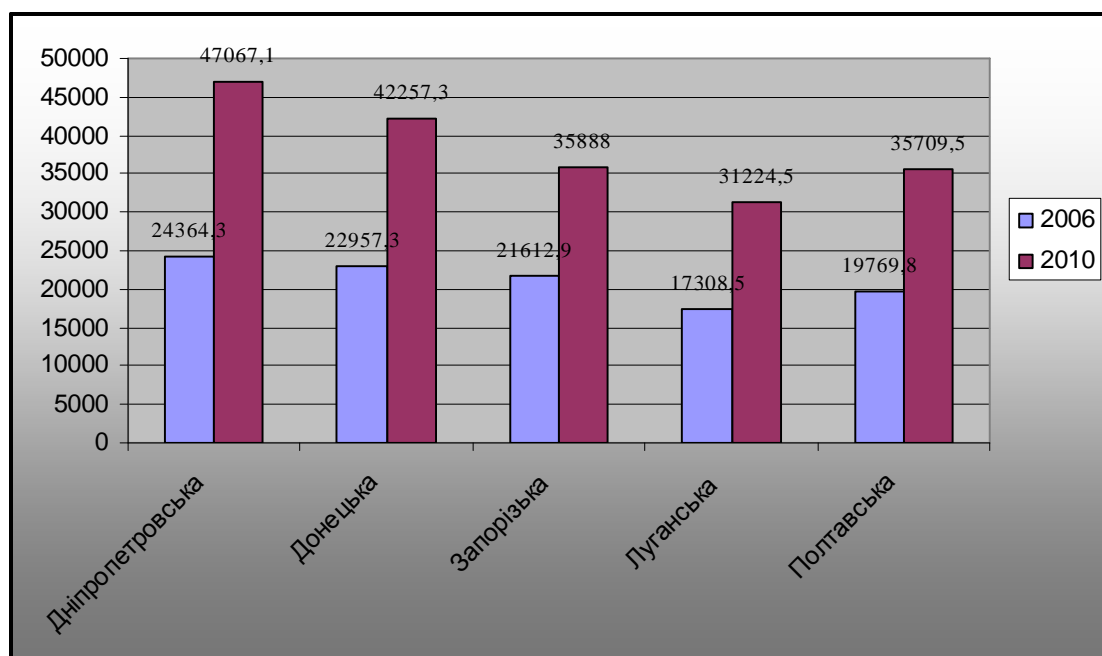

Рис. 2 Обсяги реалізованої промислової продукції на одну особу в регіонах-лідерах у 2006-2010 рр.*

*Джерело: складено за даними Державного комітету статистики України.

Позитивні зрушення в промисловому секторі України в 2010 р, порівняно із 2009 роком, свідчать про поступове відновлення промислового виробництва. Вагомий внесок у приріст промислового виробництва був забезпечений виробництвом продукції металургії, машинобудування, легкої, хімічної та нафтохімічної промисловості (табл. 1). Із наведених даних зрозуміло, що темпи відновлення є задовільними тільки у порівнянні із кризовим періодом. Тільки такі галузі промисловості як легка, хімічна, машинобудування та виробництво і розподіл електроенергії досягли рівня виробництва кінця 2006 року.

Говорячи про зрушення в промисловості, доцільно наголосити на покращенні фінансового стану

підприємств. Так, в 2010 р. прибутки підприємств від звичайної діяльності до оподаткування зросли на 30% порівняно із 2009 р., а збитки зменшились на 22%.

Надмірний ступінь зносу основних засобів в промисловості України (рис. 3) негативно впливає на конкурентоспроможність промислової продукції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Зростання обсягів ВДВ у промисловості в 2010 р. пояснюється сировинним характером промислового виробництва. В регіональному розрізі найбільші обсяги ВДВ створюються у 7 регіонах України – Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Полтавській, Харківській областях та у м. Києві.

Таблиця 1 Індекси виробництва промислової продукції за видами економічної діяльності у 2006-2010 рр.*

	2006	2007	2008	2009	2010
Добувна промисловість	106	103	98	89	106,0
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	110	110	99	94	102,4
Легка промисловість	98	100	97	74	112,3
Оброблення деревини та вироби з неї (крім меблів)	114	122	110	75	101,9
Целюлозно-паперове виробництво, видавнича діяльність	110	111	107	81	99,9
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	88	103	85	97	95,8
Хімічна та нафтохімічна промисловість	103	106	94	77	132,9
Виробництво неметалевої мінеральної продукції	113	117	104	62	109,9
Металургійне та металообробне виробництво	109	108	89	73	112,0
Машинобудування	112	129	109	55	138,9
Виробництво і розподілення електроенергії	107	103	98	89	107,1

*Джерело: складено за даними Державного комітету статистики України.

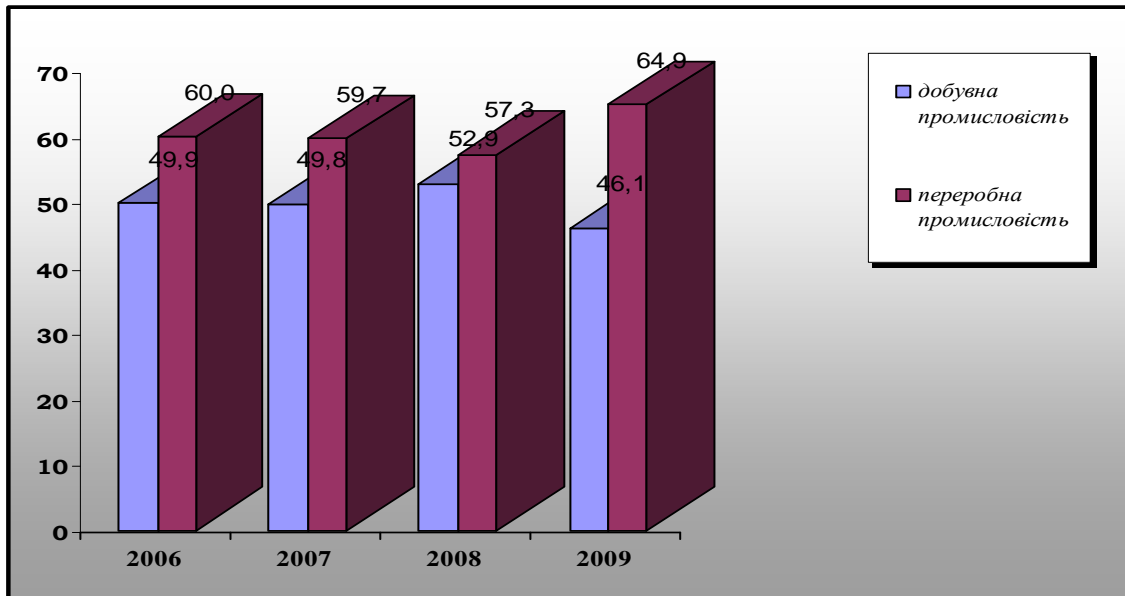

Рис. 3 Ступінь зносу основних засобів в промисловості, %*

*Джерело: складено за даними Державного комітету статистики України.

На частку зазначених регіонів припадає 70,1% всієї ВДВ, яку було утворено промисловістю України у 2008 р. При цьому, частка Донецької та Дніпропетровської областей склала 40,4%. Такий стан свідчить про диспропорційність промислового розвитку областей України, що робить їх уразливими до кризових явищ як внутрішнього так і зовнішнього походження [2].

Наслідки світової фінансової-економічної кризи спричинили падіння інвестиційної активності майже в усіх регіонах України. Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну й надалі продовжують залишатися на низькому рівні (1000 дол. на душу населення, тоді як в Польщі – 3155 дол., Чехії – 7418 дол.). Така картина зумовлена як загальним зниженням інвестиційної активності у світі, так і

несприятливим інвестиційним кліматом в Україні. Рейтинг регіонів України за обсягом прямих іноземних інвестицій засвідчує, що незмінними лідерами й надалі залишаються промислово-розвинені області.

Інноваційна активність промислових підприємств в період з 2006 по 2010 рр. залишалась низькою. Впровадження інновацій у промисловості України характеризувалися відсутністю позитивних зрушень (рис. 4). Впровадження інновацій на промислових підприємствах України найбільш активно відбувалося у переробній промисловості (машинобудуванні). Ускладнює ситуацію залежність місцевих бюджетів від загальнодержавних трансфертів. Зокрема, у доходах місцевих бюджетів частка трансфертів із держбюджету у 2008 році становила 42%

(для порівняння: у 1998 р. - 15%). У розрізі окремих рівнів місцевих бюджетів місцеві податки і збори дають лише 5–7% надходжень до міських бюджетів і менше 1% – до сільських бюджетів. Відрахування від загальнодержавних надходжень складають понад дві третини.

Показовою є диференціація доходів і видатків місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу. У 2008 році такі доходи (без трансфертів) були максимальними у м. Києві (5853,6 грн.), а мінімальними – в Тернопільській області (744,5 грн.), тобто розрив складав 7,9 разів. При цьому середній рівень доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) в розрахунку на 1

особу в Україні склав у 2008 році 1596 грн. (у 2007 році – 1254 грн.). У порівнянні з попередніми роками має місце суттєве скорочення темпів зростання даного показника. Водночас видатки місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу (з трансфертами) були максимальними в м. Києві, а найнижчими – в Луганській області, тобто розрив між максимальним і мінімальним значенням у 2008 році сягнув 2,92 рази.

Отже, до основних проблем регіонального розвитку, що сформувалися в Україні впродовж останніх років та потребують вирішення слід віднести:

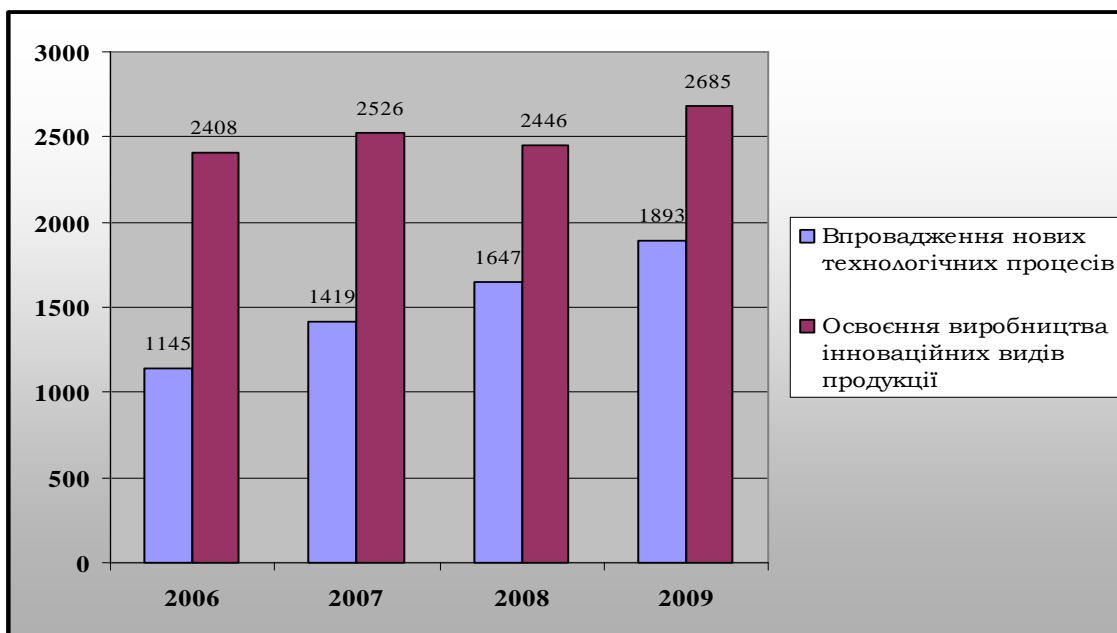

Рис. 4 Впровадження інновацій на промислових підприємствах України у 2006-2009 рр., одиниць*

*Джерело: складено за даними Державного комітету статистики України.

– проблеми визначення стратегічних пріоритетів та напрямів розвитку регіонів з урахуванням потенціалу внутрішнього ринку та максимізації використання переваг міжрегіонального та міжнародного співробітництва;

– асиметричний характер соціально-економічного розвитку регіонів; Значна диференціація регіонального розвитку стримує динаміку соціально-економічного зростання країни, уповільнює та знижує ефективність ринкових перетворень;

– пошук «точок зростання» на регіональному рівні та дієвих інструментів їх розкриття та стимулювання;

– низьку конкурентоспроможність економіки регіонів;

– структурна розбалансованість промислового комплексу України, високий рівень енерго- та капіталоемності виробництва;

– низьку інвестиційно-інноваційну активність регіонів (надмірна орієнтація на традиційні ресурси, зниження вартості робочої сили);

– уповільнення темпів кредитування реального сектора економіки з боку міжнародних фінансових організацій;

– незбалансованість бюджетів різних рівнів та відсутність ефективних стимулів до їх зростання, що спонукає до появи великої кількості дотаційних територій.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що сучасний етап розвитку економічного простору України характеризується посиленням процесів диференціації, зростанням розмаху асиметрії між сильними і слабкими, бідними і багатими регіонами. При цьому відбувається розширення ареалів репресивності та бідності. Таким чином, Державна стратегія регіонального розвитку України до 2015 року [3] виявилась недієвою в частині формування конвергентної моделі регіонального розвитку України, а тому потребує актуалізації та внесення змін з огляду на наслідки для регіонів економічної кризи 2008-2009 років та вплив

низки зовнішніх чинників. В таких умовах нові підходи до реалізації регіональної політики повинні полягати у переході від короткострокового до стратегічного планування регіонального розвитку, підвищенні рівня децентралізації управління регіонами, формуванні конкурентоспроможних макрорегіонів шляхом стимулювання процесів внутрішньодержавної міжрегіональної економічної інтеграції.

Підґрунтям якісного розвитку регіонів повинно стати ефективне реформування всієї системи економічних відносин. *Здійснення реструктуризації економіки регіонів передбачає вирішення низки завдань:*

- забезпечення розвитку високотехнологічних галузей промисловості та диверсифікація виробничої структури регіонів;
- формування сприятливого інвестиційного клімату та створення спеціальних програм стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу;
- з метою підвищення фінансової забезпеченості бюджетів регіонів необхідно

розширити можливості та юридично оформити повноваження місцевих органів влади щодо наповнення доходної частини бюджетів, в тому числі й через запровадження нових місцевих податків та зборів;

- здійснити повний облік активів регіону, не залежно від форми їх власності з метою пошуку шляхів оптимізації їх використання та розширення існуючої податкової бази;

- запровадити моніторинг економічної та фінансової діяльності суб'єктів господарювання, що мають або можуть мати відносини з офшорними компаніями;

- скерувати до місцевих бюджетів більшу частку неподаткових платежів та окремі загальнодержавні податки, які за своєю економічною суттю є платою суб'єктів господарювання за використанні ресурси регіону (плата за користування надрами, рентна плата за видобуток нафти та газу, збір за користування лісовими ресурсами).

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України від 20.05.2010 № 2278-VI «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» // Голос України від 02.07.2010 - № 120
2. Розвиток промислового потенціалу України в процесі після кризового відновлення. – К.: НІС, 2010. - 30с.
3. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>